

Van stilte naar spraakwaterval

Homoseksuele identiteit in 18e- en 19e-
eeuws Nederland

Denise Joosten
s4027582

Bachelorscriptie Geschiedenis
3 augustus 2015
Begeleiding door dhr. Floris Meens MA

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1 Het <i>crimen nefandum</i>	7
2 Van criminaliteit naar onmaatschappelijkheid	10
Conlusie	13
Literatuurlijst	15

Inleiding

Sinds de publicatie van Foucault's *Histoire de la sexualité* in 1976 is het binnen de historiografie van homoseksualiteit een leidend idee geworden dat de homoseksuele identiteit een negentiende-eeuwse constructie is. In zijn werk stelt Foucault dat er binnen de historiografie van de seksualiteit een brede aanname is dat men zich altijd ongeremd en openlijk heeft kunnen uiten wat betreft seksualiteit, tot deze vrijheid steeds meer werd onderdrukt. Het hoogtepunt van deze onderdrukking was de Victoriaanse negentiende eeuw, omdat seks in het burgerlijke Victoriaanse ideaal enkel in het teken van voortplanting moest staan. Seksuele behoeften zouden in de negentiende eeuw zijn doodgezwegen, zodoende werd het een taboe. Vanaf de twintigste eeuw zou men door seksuele revoluties langzaam bevrijd zijn van deze onderdrukking en mocht men weer vrij over seksualiteit spreken. Dit noemt Foucault de 'repressieve hypothese', die volgens hem de geschiedschrijving domineert. Hij verzet zich tegen deze hypothese door te stellen dat er in de negentiende eeuw geen sprake van een repressief maar juist van een explosief seksualiteitsvertoog was. Men wilde seksualiteit reguleren ten behoeve van de burgerlijke samenleving. Hierbij werd de heteroseksuele norm duidelijker gedefinieerd, en door vast te stellen wat normaal was kon ook het abnormale duidelijk afgebakend worden.¹

Er ontstond een wil tot weten, geneeskundigen raakten geobsedeerd met allerlei vormen en uitingen van menselijke seksualiteit die als abnormaal werden benoemd. Allerlei perversies die onder 'losbandigheid' werden geschaard werden op verschillende manieren getracht tegen te gaan, door bijvoorbeeld disciplineren in tuchthuizen en opvoedingsgestichten. Ook de perversie van wat men nog sodomie noemde werd onderzocht en gedefinieerd door medici. Pas toen werden allerlei gelijkslachtige handelingen samengevat onder de noemer 'homoseksualiteit', die gekoppeld werd aan een bepaalde identiteit en psychologische basis in plaats van aan enkel een (tijdelijke) afwijking van de norm.²

Hoewel het natuurlijk niet betekent dat iets niet bestaat wanneer het woord er nog niet voor is uitgevonden, is het een leidend idee geworden dat de homoseksuele persoon vóór 1870 'niet bestond'.³ Hoe de homoseksuele identiteit dan precies door de medische stand het leven ingeblazen is, heeft socioloog en historicus Gert Hekma uitvoerig onderbouwd. Wat hij de 'uitdoktering' van de homoseksueel door medici noemt is volgens hem niet de enige aanleiding geweest tot het benoemen van de homoseksuele identiteit. Verzet van homoseksuelen tegen vervolgingen zou aanleiding gegeven hebben tot het geneeskundig onderzoek waar de moderne homoseksualiteit uit voort gekomen is. Negentiende-eeuwse homoseksuelen hebben dus zelf ook een belangrijke, actieve rol gehad in de erkenning en benoeming van hun gevoelens als onderdeel van een identiteit, aldus Hekma. De uitdoktering is volgens Hekma het resultaat van drie historische ontwikkelingen. Als eerste noemt hij de filosofie van de Verlichting, die de nadruk had gelegd op de preventie van sociaal ongewenst gedrag. Vele verlichte denkers hadden zich tegen de doodstraf als maatregel gekeerd, en pleitten voor opvoedkundige maatregelen. Homoseksueel handelen werd gezien als sociaal ongewenst gedrag, omdat het de traditionele gezinswaarden in gevaar zou brengen. Dergelijk gedrag moest dus voorkomen worden door de overheid. Als tweede ontwikkeling noemt Hekma dan ook het beschavingsoffensief, ook wel de sociale kwestie genoemd. Met de introductie van de openbare hygiëne werd beschaving ook een

1 T. van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland* (Nijmegen 1995) 46-47.

2 M. Foucault, *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit I* (Amsterdam 1994) 38-52.

3 G. Robb, *Vreemden. Homoseksuele liefde in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2004) 52-53.

medisch probleem, omdat individuele ziekte de openbare hygiëne en beschaving aan zou tasten. Dit vond ook weerslag in de manier waarop men met homoseksualiteit omsprong. De homoseksueel was een zieke, die net als criminelen en krankzinnigen werd getracht te disciplineren en/of genezen. Vanuit het beschavingsoffensief kwam aan het einde van de negentiende eeuw dan ook een zedelijkheidsoffensief voort, dat zich ook ging keren tegen bijvoorbeeld prostitutie vanwege de zorg om openbare hygiëne. De strafwettelijke vervolging voor seksuele delicten werd strenger maar tegelijkertijd kwam er ook ruimte voor homo-emancipatie. Met het oog op openbare hygiëne en zedelijkheid werden namelijk de publieke vormen van homoseksueel handelen vervolgd, maar er waren ook genoeg exclusieve homoseksuelen die hun handelen tot de thuissfeer beperkten. Zij pleitten dan ook voor seksuele vrijheid in de privé-sfeer. Volgens Hekma is homoseksualiteit als een erkende geaardheid dan ook pas met de opkomst van dergelijke vrijvechters in de negentiende eeuw ontstaan. Homoseksualiteit werd echter wel veelal begrepen als een ziekte met zowel psychiatrische als biologische grondslag en kenmerken. Vervolgelingen maakten door de uitdoktering van de homoseksueel plaats voor sociale preventie van abnormaal, ziek gedrag.⁴

Hoewel Hekma erkent dat homoseksualiteit geen plotselinge inventie was, schrijft hij de erkenning ervan wel toe aan wat Foucault al 'de wil tot weten' noemde. In tegenstelling tot Hekma en Foucault ziet Theo van der Meer een andere ontwikkeling in de geschiedenis van het homoseksuele bewustzijn. Van der Meer stelt dat wetenschappelijke noties over homoseksualiteit in de negentiende eeuw niet als paddenstoelen uit de grond waren komen schieten, maar gebaseerd waren op kennis die zich vanaf circa 1730 had ontwikkeld. In de zeventiende eeuw werd er in Nederland over seksuele gevoelens en handelingen tussen mannen gezwegen, omdat het spreken hierover mannen zou kunnen aanzetten tot dergelijk gedrag. Bovendien werden homoseksuelen in het geheim vervolgd. Dit veranderde toen vanaf 1730 homoseksuele netwerken aan het licht kwamen. Vanaf toen werden ze in het openbaar gestraft om de samenleving angst in te boezemen. Volgens Van der Meer ontstond vanaf dit punt al de 'wil tot weten', het openlijke spreken over homoseksualiteit demonstreerde namelijk een scheiding tussen normaal en abnormaal gedrag binnen de samenleving.⁵

Bovendien werden er ook in de achttiende eeuw al theorieën ontwikkeld over de oorzaken voor en kenmerken van homoseksualiteit. Centraal stond het dualisme van lichaam en geest, bij homoseksuelen zou de geest de controle over het lichaam verloren zijn. homoseksuelen zouden niet in staat zijn tot morele beheersing van het lichaam, omdat zij een vrouwelijke ziel hadden in een mannelijk lichaam. Dit werd zo verklaard omdat vrouwen destijds bekend stonden om hun slechte morele beheersing. homoseksuelen zouden dan ook herkenbaar zijn door hun hoerige, vrouwelijke uiterlijk.

Van der Meer stelt vervolgens dat het openlijk spreken over en omgaan met homoseksualiteit samen viel met de ontwikkeling van de liberale staat. Dit betekende dat God niet langer verantwoordelijk werd gehouden voor de maatschappelijke orde, maar het vrije individu centraal kwam te staan. Men was dus zelf verantwoordelijk voor het eigen gedrag, en daarmee waren homoseksuelen ook verantwoordelijk voor hun eigen seksuele gedrag in plaats van dat zij hulpeloos gebukt gingen onder een verstoring van de balans tussen lichaam en geest. Van der Meer ziet hier een nieuw seksualiteitsvertoog waarin homoseksuelen zich gingen identificeren, al geruime tijd vóór de negentiende-eeuwse medicalisering.⁶

4 G. Hekma, *Homoseksualiteit, een medische reputatie. De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland* (Amsterdam 1987) 214-223.

5 Van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 11-36.

6 Ibidem, 446-457.

Ook andere auteurs hebben getracht het 'Foucaultiaans paradigma' wat betreft homoseksuele identiteit binnen de geschiedwetenschap aan te vechten. Zoals Van der Meer kent ook Randolph Trumbach de negentiende-eeuwse medische wetenschap een bescheidener rol toe. Een grote overeenkomst met Van der Meer's werk is dat ook Trumbach zelf-identificatie van homoseksuelen belangrijker acht dan de uiteindelijke terminologie waarmee zij omschreven werden. Ook hij legt hiervoor het zwaartepunt in de achttiende eeuw, waarin er een verschuiving zou hebben opgetreden van de traditionele sodomiet naar de moderne homoseksueel. Tot grofweg het laatste kwart van de zeventiende eeuw had homoseksueel gedrag zich voornamelijk tussen volwassen mannen en adolescenten jongens voltrokken. De traditionele sodomiet omschrijft Trumbach als een mannelijke man die zowel seks met vrouwen als jongere jongens kon hebben, maar daarbij altijd de actieve rol speelde. Een volwassen man kon met gemak aan de ene arm zijn maîtresse en aan de andere zijn 'ganymedes' voeren, omdat hij in alle gevallen degene was die penetreerde en daarmee zijn sociale status intact bleef. In deze traditionele rolverdeling ging de aandacht dus vooral uit naar het verschil tussen de actieve mannelijke rol en de passieve vrouwelijke (of adolescenten) rol, en dus niet zozeer naar het verschil tussen heteroseksuele of homoseksuele betrekkingen. Kenmerkend voor de overgang van de traditionele sodomiet naar de moderne homoseksueel, was dat hij seksuele contacten met andere mannen aanging op basis van gelijkheid. Zij konden dus zowel een actieve of passieve rol spelen. Trumbach wijst de oorzaak van deze overgang aan in de zogeheten gender-revolutie die zich aan het einde van de zeventiende eeuw had voltrokken. Vroegere homoseksuele contacten tussen volwassenen en adolescenten waren een afspiegeling geweest van meer patriarchale verhoudingen in de gehele samenleving. Contacten tussen 'moderne' homoseksuelen waren een afspiegeling van nieuwe, meer gelijkwaardige contacten tussen beide seksen.⁷

Een belangrijke kanttekening bij Trumbach's verhaal is dat zijn argumentatie enkel berust op de Londense homoseksuele subcultuur. Harry Oosterhuis is van mening dat Trumbach's conclusies hiermee een te smalle basis hebben. Homoseksualiteit kende in de achttiende en negentiende eeuw vele verschillende vormen op verschillende plaatsen. En hoewel sommige homoseksuelen zichzelf al in de achttiende eeuw verenigden op basis van hun seksuele voorkeur, meent Oosterhuis dat de medische wetenschap uiteindelijk wel zeer bepalend is geweest voor het formuleren van de homoseksuele identiteit.⁸

De visie van Geertje Mak is hiermee zeer in lijn met die van Oosterhuis. Zij onderschat de rol van zelf-identificatie in het tot stand komen van de moderne homoseksueel zeker niet, maar stelt wel dat achttiende-eeuwse homoseksuelen een fundamenteel ander zelfbeeld hadden dan negentiende-eeuwse homoseksuelen. Deze laatsten hadden volgens Mak toch hun identiteit gevormd onder invloed van de discussie over homoseksuele identiteit door zowel henzelf als medici. Hoewel homoseksuelen in de achttiende eeuw hun voorkeuren en kenmerken ook al aan een aangeboren aard toedichtten, rekenden zij zichzelf tot een zogenaamd derde geslacht. De sodomiet bestond in de achttiende en vroege negentiende eeuw als een type persoon die gerekend werd tot een bepaalde gendercategorie. Dit impliceert niet dat deze persoon ook een homoseksuele identiteit had, met erkenning voor het ware innerlijke seksuele zelf door zowel hemzelf als buitenstaanders. Hier heeft de uiteindelijke moderne homoseksueel het negentiende-eeuwse wetenschappelijke discours voor nodig gehad, aldus Mak.⁹

7 R. Trumbach, 'Sodomy transformed: aristocratic libertinage, public reputation and the gender revolution of the 18th century', *Journal of homosexuality* 19 (1990) 105-124.

8 H. Oosterhuis, *Stepchildren of nature. Krafft-Ebing, psychiatry, and the making of sexual identity* (Chicago 2000) 243-244.

9 G. Mak, *Doubting sex. Inscriptions, bodies and selves in nineteenth-century hermaphrodite case histories*

Samengevat kunnen er binnen het debat over het ontstaan van homoseksuele identiteit twee posities bekleedt worden, die aan te duiden zijn met de termen essentialistisch en constructivistisch. Het essentialistische standpunt gaat ervan uit dat homoseksualiteit een universeel verschijnsel is, homoseksualiteit zou dus ten alle tijden onder een vast percentage van de wereldbevolking bestaan hebben. Constructivisten zullen stellen dat de 'echte' homoseksuele identiteit pas in de loop van de negentiende eeuw vorm begon te krijgen. De vraag is dan wanneer en hoe de moderne homoseksueel, die het besef heeft van een eigen seksuele identiteit en hier naar handelt, vorm gekregen heeft. Hiermee wil ik niet stellen dat 'echte' homoseksuelen vóór de negentiende eeuw simpelweg niet bestonden. Wat ik te weten wil komen, is onder invloed van welke ideeën men in de negentiende eeuw fundamenteel anders over homoseksualiteit ging denken. Hierbij zullen een aantal ontwikkelingen besproken moeten worden die voor een groot deel van Europa veranderingen teweeg brachten, zoals de natuurwetenschappelijke benadering van de mens die van grote invloed was op hoe men in de negentiende eeuw homoseksualiteit probeerde te verklaren. Om het dichtbij huis en behapbaar te houden voor de omvang van deze scriptie, heb ik er echter voor gekozen om de Nederlandse situatie centraal te stellen. Nederland zal in deze scriptie dienen als case-study om aan de hand hiervan de twee bovengeschetste scenario's te onderzoeken. Hadden Nederlandse homoseksuelen de negentiende-eeuwse medicalisering nodig om tot een eigen identiteitsbegrip te komen, en sluit het Nederlandse voorbeeld hierbij aan bij het constructivistische standpunt? Of zijn er genoeg aanwijzingen dat Nederlandse homoseksuelen al eerder tot een eigen identiteitsbegrip kwamen, en is de Nederlandse situatie dus een essentialistisch voorbeeld? Op basis van literatuurstudie is getracht om aanwijzingen te vinden die twee scenario's ondersteunen. Derhalve is het betoog op opgesplitst in twee delen. In het eerste deel wordt uiteengezet hoe de Nederlandse visie op homoseksualiteit in grofweg de achttiende eeuw de ontwikkeling van een homoseksueel zelf beïnvloedde. In het tweede deel wordt de negentiende eeuw behandeld. In beide delen is getracht te beschrijven hoe historische externe factoren van invloed waren op een wetenschappelijk vertoog over homoseksualiteit, en vervolgens hoe het wetenschappelijke en/of het publieke discours rondom homoseksualiteit van invloed was op de ontwikkeling van de homoseksuele identiteit.

1 *Het crimen nefandum*

Voordat de termen homoseksueel en homoseksualiteit in zwang kwamen, gebruikte men in het Nederlands termen als onnatuurlijke ontucht, verkeerde liefhebberij, knapenliefhebberij of- schenderij, pederastie en sodomie. Vooral de laatste term kende een bijzonder negatieve lading. Sodomie werd beschouwd als een misdadige en onnoembare handeling, het zogeheten *crimen nefandum*. De term was ontleend aan de Bijbelse stad Sodom, waarvan christenen geloofden dat God deze vernietigd had wegens homoseksuele handelingen van de bevolking. Dit verhaal vormt de basis om homoseksualiteit als een ernstige zonde te beschouwen. Omdat een zonde veeleer ook beschouwd werd als een misdrijf, vooral wanneer de scheiding van kerk en staat nog niet doorgevoerd was, werden gelijkgeslachtelijke handelingen vaak met de dood bestraft. Aan mannen die zich overgaven aan seksuele handelingen met andere mannen werd geen bepaalde identiteit toegeschreven, enkel een algeheel gebrek aan beheersing.¹⁰ Deze moraaltheologische opvatting ging vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw in Europa op retour en maakte plaats voor een verlichte zienswijze op homoseksualiteit, die vanaf dat moment langzaam de overhand ging krijgen. De Verlichting creëerde een rationele, natuurwetenschappelijke benadering van de mens en daarmee ook van mannenliefde. Hoewel homoseksualiteit nog altijd beschouwd zou worden als een gruwelijk misdrijf, promoveerde deze wel van een duivelse tegen-natuur naar een onnatuurlijke drift die men trachtte te verklaren.¹¹

Paradoxaal genoeg brak er in de Republiek in 1730 een grootschalige heksenjacht op sodomie uit, terwijl het tot dan toe waarschijnlijk zelden vervolgd is geweest. Terwijl er in Europa eerste protesten opkwamen tegen het autoritaire ancien régime, tegen de vermenging van kerk en staat en ook tegen de zware bestraffing van sodomie, kwam het in Nederland tot vervolging van ongekende omvang. Het lijkt eigenaardig dat deze grootschalige vervolging pas nu begon, juist in het tijdperk van Verlichting. In datzelfde jaar werd de 'onnoembare zonde' echter pas grootschalig bekend gemaakt onder het Nederlandse publiek.¹² Een aantal bekentenissen van voor het gerecht gesleepte sodomieten bracht in 1730 namelijk aan het licht dat zij elkaar in veel steden min of meer op vaste plaatsen ontmoetten. Sodomieten zouden eigen gedragscodes en taalgebruik hanteren en een eigen soort subcultuur hebben. Op 5 mei 1730 informeerde de Utrechtse rechtbank andere stedelijke en provinciale gerechten hierover, en wezen deze gerechten op van sodomie verdachte personen onder hun jurisdictie. Overall in het land volgden arrestaties, en veel toeschouwers kwamen de arrestanten bekijken nadat er een stroom van wilde verhalen op gang was gekomen. Waar sodomie eerder een onnoembare zonde was geweest die in het geheim werd vervolgd, was er nu opeens sprake van een zeer publieke aangelegenheid. Er werd gebroken met de traditie sodomieten 'in stilte van kant te maeken'. De daarop volgende openbare executies trokken niet alleen het gebruikelijke bekijks, maar leverden ook tal van gedichten, pamfletten en prenten. Predikanten lieten boeken het licht zien waarin zij een exegese van relevante bijbelteksten koppelden aan een verklaring voor het raadsel waarom sodomie zich 'opeens' in de Republiek kon voordoen. Omdat er zo lang over sodomie was gezwegen leek het alsof het plotseling ontstaan was in Nederland.

10 G. Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de Moderne tijd* (Amsterdam 2004) 25-26.

11 Hekma, *De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland*, 45.

12 Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 28-29.

Bovendien werd sodomie omschreven als een ziekte die over was komen waaien vanuit het buitenland, een die veelal aan de katholieke kerk werd verweten en vooral wijdverspreid zou zijn onder de Italianen. Sodomie werd in ieder geval als erg on-protestants en on-Nederlands gepropageerd.¹³ De Nederlandse kerk gaf dus in belangrijke mate vorm en inhoud aan dit vertoog over sodomie, directe betrokkenheid van de kerk bij vervolgingen was echter minimaal. De groei van het aantal vervolgingen ontstond vanuit de staat. Religieuze motieven zijn hierbij zeker niet onbelangrijk, maar ook andere motieven zijn door historici onderzocht. Zij kijken hierbij naar de historische context waarin de vervolgingen plaats hadden, en noemen onder andere natuurlijke plagen, economische problemen of veranderingen in ideeën over het huwelijk en gender.¹⁴

De staat ontleende legitimiteit aan de instemming van het publiek bij de straffen die aan sodomieten opgelegd werden. Sodomieten werden onder andere doodgeslagen, verbrand, verdronken, en in het gunstigste geval voor altijd verbannen. Dit zou dan betekenen dat de Nederlandse publieksvisie op sodomie allesbehalve verlicht moet zijn geweest. Bezwaren tegen sodomieten konden echter theologisch, maar ook natuurwetenschappelijk gefundeerd zijn. Over het algemeen werd sodomie beschouwd als een omkering van de natuur, die een bedreiging vormde voor de menselijke voortplanting en soort. Deze opvatting strookte dus wel met verlichte theorieën wat betreft mens en natuur.¹⁵ Daarbij was men vaak nog wel diep religieus in achttiende- en negentiende-eeuws Nederland, en de angst om de toorn van God af te roepen met verkeerd gedrag bleef daarmee aanwezig. Sodomie werd nu echter niet alleen vervolgd wanneer het als christelijke zonde werd beschouwd, het werd als geheel schadelijk voor de samenleving beschouwd omdat het tegen de voortplanting inging.¹⁶

Sommige veroordeelde mannen waren niet op de hoogte van het feit dat sodomie een met de dood bestrafte zonde was, juist omdat deze kennis eerder was doodgezwegen en veroordeelden in het geheim waren terechtgesteld. De meeste veroordeelden die hier wel van op de hoogte waren, toonden berouw voor hun handelingen, en waren niet bepaald trotse mannen die opkwamen voor hun voorkeuren. De algehele afwijzing van sodomie in de samenleving hadden zij dikwijls geïnternaliseerd.¹⁷ Een enkeling begon zich in de achttiende eeuw echter al tegen de vervolging van sodomieten te verzetten, en sommigen probeerden deze voorkeur zelfs te verdedigen. Zo verklaarde dominee Andreas Klink, die in 1758 beschuldigd werd van *crimen nefandum*, dat “het hem van natuuren eygen was, doordien syn moeder van hem swanger was geweest, terwyl syn vader van huys was en syn moeder tot haar man in die tyd grote trek en begeerte gehad hadde, het welk van syn moeder op hem was overgeërft.”¹⁸ Klink beweerde dus dat sodomie onderdeel uitmaakte van een aangeboren identiteit, die vrouwelijk was. Hiermee had hij zijn visie verwoord in de wetenschappelijke termen van zijn tijd. Volgens de toen gangbare opvattingen kon een ongeboren vrucht namelijk inderdaad beïnvloedt en zelfs misvormd raken door buitensporige emoties en gedragingen van de moeder. Overmatige lustgevoelens bij één of beide ouders zou hetzelfde resultaat hebben. Hierdoor was deze visie door Klink's aanklagers moeilijk te weerspreken.¹⁹

De meeste beklagden erkenden in de eerste plaats een bepaald gedrag of zelfs een bepaalde ziekte met elkaar te delen, niet een identiteit. Klink's visie was er een die hem

13 Van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 15-19.

14 D.J. Noordam, *Riskante relaties. Vijf eeuwen homoseksualiteit in Nederland, 1233-1733* (Hilverum 1995) 264-268.

15 Van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 100-108, 165.

16 M. Jordan, *Invention of Sodomy in Christian Theology. The Chicago Series on Sexuality, History and Society* (Chicago 1998) 161-162.

17 Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 28-30.

18 Nationaal Archief, Den Haag, Hof van Holland, nummer toegang 3.03.01.01, inventarisnummer 5472.

19 Van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 316.

onttrok van enige persoonlijke verantwoordelijkheid, omdat er sprake zou zijn van een aangeboren 'defect'. Meer sodomieten haalden zowel psychologische als fysieke defecten aan, die de oorzaak zouden zijn voor hun aandrang tot seks met andere mannen. De een verklaarde 'swaar in de harssens getroubleert' te zijn, een ander wees de oorzaak aan in het feit dat hij 'niet wel geschapen' was en om deze reden bang voor de vrouwelijke sekse.²⁰

Mannen die homoseksuele verlangens koesterden, gingen in de tweede helft van de achttiende eeuw dus (veelal apologetische) legitimaties aanhalen voor deze verlangens, maar hanteerden hier nog geen modern vocabulaire voor zoals in de negentiende eeuw werd ontwikkeld. Het lijkt alsof het idee van de derde sekse, een vrouwenziel in een mannelijk lichaam, als een paddenstoel uit de grond is komen schieten in de tweede helft van de negentiende eeuw onder invloed van de medische psychiatrie. In de achttiende eeuw werd echter ook al een dergelijke 'derde sekse' onderscheiden. Dit hield verband met de hiërarchische organisatie van de samenleving. Net zoals de hiërarchische verschillen in klasse en leeftijd gekoppeld werden aan een daarmee samenhangende moraal, werd dit ook op gender toegepast. Het mannelijke lichaam was superieur en het vrouwelijke lichaam inferieur, omdat de vrouw gezien werd als een 'onvolgroeide' man. De vrouw had hiermee een moreel lagere status dan de man. De morele superioriteit van een man kon echter beschadigd raken wanneer hij zijn soberheid en matigheid liet varen. Net als moreel inferieure vrouwen zouden sodomieten geen controle over zichzelf hebben, en daarmee hun mannelijke superioriteit opgeven. De excessieve levensstijl die aan sodomieten toegedicht werd maakte dat zij meer als vrouwelijk dan mannelijk gezien werden.²¹

Een aantal sodomieten, waaronder dominee Klink, haalden dus zelf deze veronderstelde onmannelijkheid aan en schaarden zichzelf onder de categorie van een derde sekse om hun voorkeuren te verklaren en te verdedigen. In dit soort uitspraken lijkt het zelfbewustzijn van een met gelijkgeslachtelijke handelingen samenhangende identiteit te schuilen. Verklaringen zoals die van Klink waren echter zeer zeldzaam en vormden nog geen consistente theorieën zoals die vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw gevormd gingen worden.²²

20 Ibidem, 316-318.

21 Ibidem, 447.

22 Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 30-32.

2 Van criminaliteit naar onmaatschappelijkheid

De Franse Revolutie van 1789 bracht een scheiding van kerk en staat, waardoor een religieuze zonde niet langer als een misdrijf gold. In 1781 verdween sodomie officieel uit de Franse strafwet en later ook in landen die het Franse systeem volgden. Voor Nederland gold dat sodomie door de Franse inlijving en de *Code Penal* van 1811 niet meer strafbaar was, op voorwaarde dat het seksuele verkeer niet in het openbaar plaatsvond. Aan deze bepaling lag het idee ten grondslag dat seksualiteit tot de privé-sfeer behoorde.²³

Dit betekende niet dat sodomieten vanaf 1811 ongeremd hun gang konden gaan. Vervolgelingen namen in ernst af, maar in schaal toe. Gezien sodomie niet strafbaar was op voorwaarde dat het in de privé-sfeer plaatsvond, vonden arrestaties nu plaats onder de noemer 'schending der openbare zedelijkheid'. Vervolging gold wel als een laatste redmiddel, men ging liever preventief te werk om te voorkomen dat homoseksuele handelingen überhaupt plaats zouden vinden. Waar sodomie eerst een zonde jegens God en de natuurlijke orde was geweest, werd het nu als een crimineel, maar vooral antisociaal en onmaatschappelijk verschijnsel beschouwd.²⁴

Deze ontwikkeling ging hand in hand met de snelle opkomst van de eerste Nederlandse intermediaire sociale organisaties zoals de 'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen'. Deze organisaties waren gericht op het bestrijden van onder andere onwetendheid, armoede en criminaliteit in de samenleving. Het oude strafsysteem van radicale uitstoting van criminelen door verbanning of doodstraf zou hiermee langzaam vervangen gaan worden. Totale uitstoting uit de samenleving moest plaats maken voor pogingen tot resocialisatie. De personen die opvang en resocialisatie kregen bij dit soort nieuwe sociale instellingen, werden gezien als burgers die maatschappelijke moraal en deugd aan hun laars laptten. Ook homoseksualiteit werd zo een symptoom van algehele sociale onaangepastheid. Met de komst van sociale instellingen ging men technieken uitdenken om homoseksuelen weer in het gareel te krijgen.²⁵ Voornamelijk juristen en medici gingen zich bezig houden met dit maatschappelijke vraagstuk.

De medische wetenschap boekte enorme vooruitgang in de negentiende eeuw. Visies op homoseksualiteit zouden steeds vindingrijker gaan worden. Deze visies klinken hedendaags nogal absurd, maar destijds was homoseksualiteit dan ook een 'onondeckt continent' waar vele medici hun vlag op wilden planten.²⁶ Aan het begin van de negentiende eeuw werd in Nederland door medici echter nauwelijks aandacht besteedt aan seksualiteit. Er was één discipline die zich met seksuele vraagstukken bezighield, namelijk de gerechtelijke geneeskunde. De discussie die gerechtelijk-geneeskundigen voerden over sodomie beperkte zich nog geheel tot de lichamelijke kenmerken ervan. Er werd nog niet over een bepaalde aangeboren identiteit gesproken van mannen die zich overgaven aan seksuele handelingen met elkaar.²⁷ Wat een gerechtelijk-geneeskundige destijds deed was vooral het onderzoeken van voor hem aanneembare verschijnselen, zoals anale infectie en uitgerekte sluitspieren. Wel dacht men al na over een causaal verband tussen fysiologie en

23 Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 35.

24 Hekma, *De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland*, 45.

25 Ibidem, 81-82.

26 Robb, *Vreemden*, 50-51.

27 Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 52.

de geestelijke toestand. Een enkeling dacht dat fysiologische mismakingen misschien afwijkend seksueel gedrag zouden kunnen veroorzaken.²⁸

De eerste arts die sprak van een met gelijkgeslachtelijke handelingen samenhangende identiteit, was de Franse psychiater Claude François Michéa. In 1849 publiceerde hij zijn ideeën over wat hij zelf *philopédie* noemde. Hij zocht niet langer enkel naar de sporen die homoseksuele handelingen achterlieten op het lichaam zoals gebruikelijk was in de gerechtelijke geneeskunde. Michéa wilde weten of er misschien sprake was van een aangeboren seksuele voorkeur in het lichaam. Hoewel hij ten onrechte verklaarde dat deze voorkeur voortkwam uit een teveel aan vrouwelijke eigenschappen van een mannenlichaam, was hij hiermee de eerste wetenschapper die erkende dat er zoiets bestond als een bijzondere seksuele identiteit.²⁹

De eerste dergelijke bevindingen vanuit juridische hoek werden in 1864 door de Duitse jurist Karl Heinrich Ulrichs gemunt onder het pseudoniem Numa Numantius. Hij schreef een werk waarin hij zich bezighield met de vraag of homoseksualiteit wel of niet strafbaar gesteld kon worden. Nee, stelde Ulrichs, omdat homoseksualiteit een aangeboren en onveranderlijke eigenschap zou zijn. Het 'uranisme', zoals hij mannenliefde noemde, kwam voort uit mannen die geboren waren met een vrouwelijke ziel. Ook Ulrichs had dus oog voor een aparte seksuele identiteit, en brak hiermee met het traditionele denken dat homoseksueel gedrag als incidenteel bestempelde. Met name in Duitsland startte hij hiermee een discussie over de vraag of homoseksualiteit aangeboren dan wel verworven was.³⁰

Binnen het veld van de Duitse medische psychiatrie onderzochten onder andere Sigmund Freud, Richard von Krafft-Ebing en Magnus Hirschfeld in deze tijd seksuele variaties en formuleerden oorzaken en kenmerken van homoseksualiteit. Wat deze Duitse psychiaters met elkaar gemeen hadden, was dat zij in navolging van Ulrichs allen stelden dat homoseksualiteit verband hield met een vrouwelijke identiteit of 'verwijfdheid'. Hiermee bleef het idee van een derde gendercategorie in stand. Zij formuleerden uiteenlopende antwoorden op de vraag naar het aangeboren dan wel verworven karakter van homoseksualiteit. Daarbij werd wederom getracht te verklaren of homoseksualiteit te genezen of te voorkomen was.³¹

In Nederland vond Michéa's theorie geen weerslag, omdat zijn artikel niet werd opgemerkt. De introductie van homoseksualiteit als medisch thema verliep hier vanaf 1850 namelijk vooral via discussie, vertaling of samenvatting van Duitse artikelen en geschriften. Om deze reden werden de bevindingen van Duitse wetenschappers en termen zoals 'uranisme' en 'urningen' vaak overgenomen. Het meest actief op dit terrein was de *Geneeskundige Courant*, die in 1847 opgericht was door arts en psychiater Nicolaas Donkersloot. Hij raakte pas in 1870 bekend met de moderne inzichten van Ulrichs over uranisme.³² Donkersloot erkende, in tegenstelling tot Ulrichs en eerder Michéa, niet de homoseksuele identiteit achter de homoseksuele daad. Hijzelf beschouwde gelijkgeslachtelijke handelingen eerder als een symptoom van tijdelijke krankzinnigheid, een krankzinnigheid die hij uit wilde roeien door deze wetenschappelijk te verklaren. In 1883 verscheen dan ook het eerste origineel Nederlandse artikel omtrent homoseksualiteit, geschreven door Donkersloot zelf. In het artikel *Klinisch-forensische beteekenis der perverse geslachtsdrift* stelde hij dat de 'perverse geslachtsdrift' voortkwam uit een

28 Robb, *Vreemden*, 55.

29 Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 52.

30 Hekma, *De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland*, 61.

31 Oosterhuis, *Stepchildren of nature*, 103-112.

32 Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 53.

aangeboren, abnormale hersenafwijking.³³ Binnen de Nederlandse discussie omtrent homoseksualiteit voerden veelal artsen die zich aansloten bij standpunten zoals die van Donkersloot de boventoon. Het neutraal spreken en schrijven over homoseksualiteit werd namelijk vaak verward met het zelf homoseksueel zijn, waardoor men zich er expliciet tegen verzette in het geschreven woord. Deze afwijzing was echter voornamelijk gericht tegen de homoseksuele daad, niet zozeer tegen de homoseksuele persoon. Men zou namelijk nog lang uit blijven gaan van een ziektebeeld, en een zieke kon moeilijk afgestraft worden.³⁴

De stelling dat gelijkgeslachtelijke handelingen een symptoom zouden zijn van krankzinnigheid bleven in Nederland echter niet onweersproken. Een voorbeeld van emancipatoire inzet is die van de auteur Schoondermark, die in 1894 een brochure over homoseksualiteit publiceerde, *Van de verkeerde richting of man-mannenliefde en vrouw-vrouwenliefde. Eene pleitreede*. Hij erkende homoseksualiteit als een aangeboren neiging, maar ging een stap verder door zowel de neiging als de daad te verdedigen: “Man-mannelijk verkeer is voor den Urning niets onnatuurlijks, neen het beantwoord geheel aan zijne natuur. Voor hem ware het man-vrouwelijke verkeer onnatuurlijk. Men hebbe dus diep medelijden met, geen verachting voor de homosexueelen!”³⁵

Het verdedigen van homoseksueel geslachtsverkeer was voor velen echter nog een stapje te ver destijds. Hoewel er naast Schoondermark vanuit verschillende hoeken emancipatoire inzet voor homoseksualiteit geleverd werd, werd er dikwijls een onderscheid gemaakt tussen 'normale' en 'abnormale' urningen. Een normale urning was een man die gevoelens voor andere mannen had, maar zich van de daad kon onthouden en vooral een levenslange, platonische vriendschapsband met een andere man nastreefde.³⁶ Deze normale urning kreeg stapje voor stapje iets meer begrip en acceptatie, maar geslachtsverkeer tussen mannen bleef in de meeste gevallen afgekeurd worden. Desondanks was homoseksualiteit benoemd en deels uit de taboesfeer gehaald doordat het object van medische studie werd in de tweede helft van de negentiende eeuw. Voornamelijk voor de 'normale' homoseksueel, die zich toe kon leggen op de platonische liefde, kwamen stemmen op die de derde geslachtstheorie verdedigden en er naar streefden om sociale en wettelijke bestaansgrond te verwerklijken voor homoseksualiteit in Nederland.³⁷

33 Hekma, *De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland*, 184-185.

34 Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 191-192.

35 Hekma, *De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland*, 190-191.

36 Ibidem, 193.

37 M. van Lieshout, 'Lustvijandig, wetenschappelijk, voorzichtig en volhardend: de Nederlandse homobeweging aan het begin van de 20ste eeuw', *Groniek* 12 (Groningen 1980) 56-57.

Conclusie

De Verlichting zou de christelijke moraaltheologie verdreven hebben en een natuurwetenschappelijke benadering van de sociale werkelijkheid voortgebracht hebben in de achttiende-eeuwse Republiek. Wat de visie op homoseksualiteit betreft was het grootste bezwaar, of men wel of niet religieus was daar gelaten, dat het een omkering van de natuur betrof. Het voortbestaan van de mens zou ermee in het geding komen. Dit kon zowel religieus als natuurwetenschappelijk onderbouwd worden, maar de verlichte zienswijze van Franse denkers als Rousseau en Montesquieu propageerde veelal dat men genadig moest zijn tegenover sodomieten. De brandstapel was niet de oplossing, men moest onderzoeken waar deze vreemde perversie vandaan kwam en oplossingen bedenken om de natuur weer haar heteroseksuele loop te laten nemen.³⁸

Juist de brandstapel en andere doodstraffen werden vanaf 1730 in Nederland op grote schaal publiekelijk toegepast. De 'onnoembare zonde' en de straf die er op volgde werd hier voor het eerst bekend gemaakt. Door de jaren heen hebben de beklagden van de sodomieprocessen verschillende legitimaties geuit voor hun verlangens naar andere mannen. Het grootste gedeelte van de beklagden bekende in ieder geval met zeer grote schaamte, en verklaarde ook wel eens dat hij te lijden had onder ernstige psychologische en/of fysieke defecten. Het meest opvallend waren bekentenissen zoals die van dominee Andreas Klink, die stelde dat zijn verlangens naar andere mannen voortkwam uit een aangeboren conditie waarbij er een vrouwenziel in zijn mannelijk lichaam gevangen zou zitten. Dit strookte met de voornaamste opvattingen wat betreft mannelijkheid en vrouwelijkheid destijds. De excessieve levensstijl waaraan sodomieten zich toe zouden geven zou namelijk tot gevolg hebben dat hun superieure mannelijke lichaam in moreel verval raakte. Omdat homoseksualiteit nog niet als een exclusieve seksuele voorkeur begrepen werd, werden sodomieten in de achttiende eeuw als een genderdeviantie begrepen; een derde sekse.

Aan het begin van de daaropvolgende eeuw bleven idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap ver te zoeken in Nederland wat betreft de homoseksuele medemens. Door de *Code Penál* van 1811 was homovervolgving weliswaar verboden, maar het werd alsnog niet gedoogd. Het verschil met de sodomieprocessen van de decennia daarvoor was dat men preventief te werk ging door homoseksuelen in dezelfde categorie als criminelen en krankzinnigen te plaatsen. Zij behoorden tot de groep mensen die zedelijkheid aan hun laars lapt en er werd gepoogd hen te 'genezen' en te resocialiseren. Het liefst wou men voorkomen dat er überhaupt homoseksuele handelingen plaats zouden vinden. Het 'homoseksuele probleem' werd een maatschappelijk vraagstuk waarover vele medici en artsen zich in West-Europa gingen buigen. Gedurende de negentiende eeuw werd wederom de theorie van de derde sekse meerdere malen aangehaald. De Nederlandse discussie was vanaf 1850 voornamelijk gebaseerd op ideeën en theorieën die vanuit Duitsland over waren komen waaien. Voornamelijk het begrip uranisme van Ulrichs kreeg hierdoor veel

38 Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 33.

bekendheid. Het toenemende onderzoek naar homoseksualiteit zou er uiteindelijk toe leiden dat er een wijdverspreider begrip voor ontstond, omdat de conclusie veelal was dat homoseksualiteit een vreselijke, aangeboren ziekte betrof. De eerste fase van de Nederlandse emancipatoire homobeweging eind jaren 1890 vroeg dan ook vooral erkenning voor het gegeven dat homoseksuelen geen schuld hadden aan hun verlangens en/of gedragingen.

In de inleiding is er een wetenschappelijk debat geschetst rondom de ontwikkeling van het homoseksuele zelf, dat voornamelijk draait om de vraag of homo-identiteit de negentiende-eeuwse medicalisering nodig gehad heeft. Aan de hand hiervan zijn als centraal uitgangspunt van deze scriptie twee scenario's geschetst voor de Nederlandse geschiedenis van de ontwikkeling van het homoseksuele zelf. Deze zijn benoemd als het *constructivistische* en het *essentialistische* scenario:

1. Het constructivistische scenario gaat er van uit dat Nederlandse homoseksuelen de negentiende-eeuwse medicalisering nodig hebben gehad om tot een eigen identiteitsbegrip te komen.
2. Het essentialistische scenario gaat er van uit dat Nederlandse homoseksuelen al eerder tot een eigen identiteitsbegrip gekomen zijn.

Hoe en wanneer heeft 'de sodomiet' nu plaats gemaakt voor 'de homoseksueel' in Nederland? Het lijkt mij achteraf gezien vreemd om een onderscheid te maken tussen achttiende-eeuwse sodomieten en negentiende-eeuwse homoseksuelen. Mijns inziens impliceert dit dat homoseksuelen in de achttiende eeuw eigenlijk nog geen flauw benul hadden van hun eigen seksuele voorkeur en identiteit. Hoewel ze nog geen modern vocabulaire hanteerden om hun verlangens expliciet te maken, probeerden ze deze wel te omschrijven middels de theorie van de derde sekse. Theo van der Meer stelt terecht dat er in de achttiende eeuw al een *common sense* rondom homoseksuele identiteit ontstond, ondanks de begrippen 'homoseksualiteit' en 'geaardheid' nog niet in zwang waren.

Een kanttekening hierbij is dat negentiende-eeuwse medicalisering aan het licht bracht dat de homoseksueel *iets* was, een apart soort persoon. In de achttiende eeuw zag men enkel homoseksueel gedrag, geen homoseksueel persoon. Seksuele handelingen tussen mannen werden gezien als *casual* gedrag dat verband hield met moreel verval, niet met seksuele voorkeur. Historici die het medicaliserings-standpunt verdedigden opperen dan ook vaak dat het wetenschappelijke discours van de negentiende eeuw ruimte maakte voor een nieuw soort persoon met een eigen identiteit. Zodoende zou de homoseksueel geboren zijn. Aan het eind van de negentiende eeuw begon men zelfs te strijden voor begrip en erkenning, waar homo's zich in de achttiende eeuw nog schuil moesten houden binnen hun eigen subcultuur.

Ook hier moet een kanttekening bij geplaatst worden. De identiteit van de homoseksueel zoals deze eind negentiende eeuw werd vormgegeven binnen het (medisch) wetenschappelijk discours in Nederland berust op een vals idee. Men was het er namelijk grotendeels over eens dat homoseksualiteit een aangeboren ziekte was. Erkenning en acceptatie zou dus voornamelijk voort moeten komen vanuit het idee dat homoseksuelen niet schuldig waren aan hun gedrag, en niet uit het gegeven dat zij nu eenmaal een andere seksuele voorkeur genoten. Historici zoals Mak en Oosterhuis stellen dat achttiende-eeuwse homoseksuelen een fundamenteel ander zelfbeeld hadden dan negentiende-eeuwse homoseksuelen. Dit lijkt mij te kloppen, maar ik denk dat beide zelfbeelden niet aan de kern van dé homoseksuele identiteit raken zoals wij die hedendaags in Nederland kennen. De achttiende-eeuwse homoseksueel was iemand die noch mannelijk noch vrouwelijk was,

en de negentiende-eeuwse homoseksueel een gemarginaliseerde zieke. Het ware homoseksuele zelf is wat mij betreft simpelweg de man die op mannen valt zonder dat dit hem ziek of verwijfd maakt. Het klopt niet om de negentiende-eeuwse homoseksueel voor te stellen als 'de moderne homoseksueel', omdat het begrip 'homoseksueel' nog een totaal andere invulling had. Concluderend stellen beide scenario's niet de gehele waarheid voor, maar kloppen zij allebei deels. De ideeën die men in de negentiende eeuw had over homoseksualiteit berustte op een *common sense* die al in de achttiende eeuw terug te vinden is, die in eigentijdse negentiende-eeuwse wetenschappelijke termen vertaald zijn.

Literatuurlijst

- Foucault, M. *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit I* (Amsterdam 1994).
- Hekma, G. *Homoseksualiteit, een medische reputatie. De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland* (Amsterdam 1987).
- Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de Moderne tijd* (Amsterdam 2004).
- Jordan, M. *Invention of Sodomy in Christian Theology. The Chicago Series on Sexuality, History and Society* (Chicago 1998).
- Lieshout van, M. 'Lustvijandig, wetenschappelijk, voorzichtig en volhardend: de Nederlandse homobeweging aan het begin van de 20ste eeuw', *Groniek* 12 (1980).
- Mak, G. *Doubting sex. Inscriptions, bodies and selves in nineteenth-century hermaphrodite case histories* (Manchester 2012).
- Meer, van der, T. *Sodoms zaad in Nederland* (Nijmegen 1995).
- Noordam, D.J. *Riskante relaties. Vijf eeuwen homoseksualiteit in Nederland, 1233-1733* (Hilversum 1995).
- Oosterhuis, H. *Stepchildren of nature. Krafft-Ebing, psychiatry and the making of sexual identity* (Chicago 2000).
- Robb, G. *Vreemden. Homoseksuele liefde in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2004).
- Trumbach, R. 'Sodomy transformed: aristocratic libertinage, public reputation and the